

MILLIST VARGAMÄED ME ÕIETI OTSIME?

LEA TORMIS

T.M.K 2003 nr. 5

"Vargamäe tõde ja õigus", muusikal kahes vaatuses; muusika Tõnu Raadik, libreto Ago-Endrik Kerge; lavastaja Ago-Endrik Kerge, lavastaja assistent: Tõnu Tamm, näitejuht Helgi Sallo; muusikaline juht ja dirigent: Aivo Välja, dirigent: Lauri Sirp, koormeister: Elmo Tiisvald; kunstnik: Liina Pihlak, valguskunstnik: Airi Eras; osades: Priit Volmer (Andres), Tiiu Laur (Krõõt), Triin Ella, Maria Kais (Mari); René Soom (Juss), Hans Miilberg (Madis), Sirje Puura (Madise eit), Jassi Zahharov (Pearu), Helgi Sallo (Pearu eit), Mart Laur (Kaarel, Oru sulane), Roland Liiv (Joosep, Pearu poeg), Voldemar Kuslap (Hundipalu Tiit), Helen Kruus (Liisi, Andrese tütar), Airike Kolk (Maret, Andrese tütar), Olari Viikholm (noor Andres), Kalju Karask (kõrtsmik) jt; esietendus 6. III 2003 Rahvusoperis "Estonia".

Alljärgnev on e s m a m u l j e "Estonia" Vargamäe-lavastusest. See on ühekordse vaatamise (15. III 03) peegeldus. Küllap on mõned lavastuse nüansid vahepeal muutunudki. Aga mul pole kahjuks võrdlust hilisemate etendustega; ma ei tea, kui stabiilse tasemega need on olnud.

Olen peamiselt sõnateatrist kirjutaja ja jätan muusika hindamise asjatundlikumale kommentaatorile. Minult eeldati uue algupärandi vaatlemist senise lavalise Tammsaare-traditsiooni kontekstis. See on meil suhteliselt kauane traditsioon, mis algas näidendi "Juudit" esmalavastusega (1921). "Tõe ja õiguse" lavaline võidukäik algas 1932. aastal Andres Särevi dramatiseeringuga "Vargamäe". (Nägin selle pisut uuendatud versiooni 1950-ndatel.) Järgnevalt on Tammsaare proosateoseid, eriti aga

kõiki suurromaani köiteid küll ühekaupa, küll kogu epopöad läbivalt palju lavale seatud ("Estonias" "Andres ja Pearu", 1938). Ja neid on ikka, igasugustel aegadel saatnud publikuedu.

Andres Särevil oli kaua dramatiseerija monopol. Tema populaarsed dramatiseeringud olid õieti lihtsalt rida raamatu tegevuskäiku illustreerivaid pilte. Järjestasid ja liitsid värvikamaid lavasobilikke stseene olustikulis-lineaarse põhjendatuse alusel – eesmärgiga Tammsaare vaimukat teksti vahendada ja näitlejaille huvitavate karakterite loomist võimaldada. Neid dramatiseeringuid avaldati trükis ja lavastasid teisedki peale Särevi enda.

Põhimõtteline muutus toimus 1950–60-ndate vahetusel. Murranguliseks osutus Voldemar Panso "Inimene ja jumal" (1962) "Tõe ja õiguse" II osa alusel. Sündis n-õ režiidramaturgia, kus tekst ja lavastus loodi koos, need polnud selgelt eristatavad. Printsibiks sai autoriteksti vaba ümberkomponeerimine (sõnastus jäi autoritruuks). Lavastruktuur oli polüfooniline, assotsiatiivsete kaadrite kaupa seotud, tihti simultaansete tegevustega. Lineaarselt kulgev lugu ise oli vähem oluline kui kaasaegne kunstiterviklik konseptsioon. Jaan Toominga lavastatud "Tõde ja õigus" (1978) vahendas teatraalse eredusega juba k o g u epopöad läbivat (filosoofilist) mõttestikku. Karusoo, Trassi, Mikiveri jt uusimad ümbermõtestused (1990-ndatest alates) keskendusid igaüks ühele konkreetsele köitele, luues meieaegseid mõtteparalleele. Mati Undi võimas lavaepos "Taevane ja maine armastus" (1995) pakkus taas läbi "Tõe ja õiguse"

kõigi köidete postmodernistlikult ambivalentseid, avastuslikegi uustõlgendusi.

See lühilugugi läheb pikaks. Kokkuvõtlikult: enam ammu pole vist probleemiks, kas ja kuidas rahvuslikuks ommütüüks saanud epopöad lavastada. Kõik lähenemised tunduvad võimalikud. Ometi oodatakse ka igiomaste arhetüüpide harjunud taaskujutamist. Paistab, et "Estonia" lavastusega jäidki enim rahule need, kes juba ette kerglast muusikalist tilu-lilu kartsid ja kergendatult ohkasid vängete vanameeste ning kogu loo tuttavlikku üldilmet, raskuse vaimugi kohates.

Kuhu paigutuks Raadiku/Kerge vahendatud lugu (muusikal?) eelnimetatud (draama)traditsiooni skaalal? (Mehed ise on ka sõnateatriga seotud olnud, koolivennadki Panso koolist.) Kõige lähemal on praegune "Vargamäe tõde ja õigus" ehk Ago-Endrik Kerge enda sõnalavastusele "Vanemuises" – "Aeg tulla, aeg minna" (1986). Illustratiivsuse oht, mida ongi juba ette heidetud (R. Veidemann), lähendab uuslavastust särev-

likule lavalisele ümberjutustusele. Aga üldisema mõtestuse püüde, lavavahenditest rääkimata, ühendab lavastust jällegi uuema, Pansost alanud suundumusega. Võimaliku eelarvamuse, et vargamäelased on tingliku muusikažanri jaoks liiga realselt maalähedased, lükkas uuslavastus ümber küll. Võiks hoopis ette heita, et Tõnu Raadiku südamlikult siirale muusikale jääb liiga vähe ruumi – sest Tammsaare tekst tundub olulisem! Noorte lauljate kohta oli sõnaline või retsiteeriv tekstiandmine mõnikord täitsa hea ja veenev. Meestegelaste diktsioon jäi selgeks ka laulmisel, naispeaosalistel mitte (kas vokaalpartii ebamugav tessituur?).

Esmamulje: ühte lavastusse oli tahetud korraga liiga palju ära mahutada. Liiga paljude romaani stseenide kiirustav "läbiratsutamine", õigemini läbijooksmine kahjustab taotletud eepilist panoraamsust. Eluringi, elu masinavärgi (?) kujundlik mõte ise pole laita. Aga lava pidev pöörlemine olevat mõnel vaataval lihtsalt pea ringi käima pannud! Paradoksaalselt võib ülelibisev põgusus hoopis raskepäraselt ja venivalt mõjuma hakata. Vähemalt nähtud etendusel oli see esimese osaga nii. Teine osa tundus kompaktsem. Võinuks ehk raamatust tuntud motiive vähem kaasatud olla ja seevõrra mõni sõlmpunkt rohkem lahti mängitud? Veel mõni selgemalt välja suurendatud lavalis-muusikaline mõtlemishetk lisaks? Rohkem n-õ õhku, pisut hingamisruumi tiheda sebimise vahele! Et kiirustav paljusus ei nivelleeriks olulisi tähendusi.

Sihtgrupi probleemist. Kel Tammsaare teos luus ja lihas, see refereerivat ümberjutustust ei vaja, vaid sihhib uusi vaatenurki, ootab süvenemist. Aga laisale koolilapsele või teisest kultuurist tulnule nähtu ju raamatut ei asenda. Kõigest toimuvast (nt märgiliselt oluline laste surma ja matuste stseen) ei saada ehk arugi?

Seal ta on, see Vargamäe...

Samas on sümpaatne, et tegijad püüavad ühendada äratuntavaid olmeaaliaid ja koomilisi episoodide n-õ kõrgema, igavikuliselt ülevama tasandi kujutamise. Liina Pihlaku suurejoonelises steenograafias on arhailise ehtsuse taotlus ühendatud tänaste impulssidega (kosttuumides). Antiiktragöödiat (ka Kristjan Rauda) meenutav kõrge, raske hiigelvärv (teispoosuse lävi?) on ootamatult sama roosikirjaline kui Krõoda riidekirst eeslaval. Tekib kujutlusvõimet ergutav sümbolkujund. Lavastuse lõpus taasilmuvad Andrese mälu pilti (ja publiku ette) siit ilmast lahkunud (Krõõt, Juss). Võib-olla on nende pikalt poolpöördesse tardunud kujud liigagi otsevihjelised. Kuid ei saa salata lavakoiksuse mõjuvat tähenduskoormust ja visuaalset efekti, mis sellistes stseenides tekib. Lavaruumi valitsemisel on Kerge endiselt meisterlik. (Nähtud etendusel tundusid tegelaste keerukad üleminekud, vägede liikumised ühelt lavatasapinnalt teisele juba ka enam-vähem su-

juvat.) Oskus tegelaskujude kehamisanstseene eri lavatasanditel kõnekalt paika panna (nt Jussi stseenid) on Kerge kui endise tantsija/ballettmeistri tugev külg. Torevalt ülevana, ühtlasi hästi naljakana mõjus purjus Pearu kõrgel tähtede all kõiksuse poole hüüdmis – endal äge eit jalus kinni!

Sellised kujundileiud, aga ka näiteks Krõoda surmastseeni visuaalne lahendus tekitasid soovmõtte, et lavastus võinuks tinglikkuse – elusarnasuse skaalal veel rohkem esimese poole kalduda. (Praegu töid näiteks korduvad hoogsad kõrtsistseenid oma õllekappadega jms meelde pigem kunagise Ernesaksa "Tormide ranna" aegse pseudorealistliku stilistika – aga see polnud vist *camp*'ina mõeldud?) Valguslahendused; etnograafiline punane vaip punase hiigelpäikesega assotsieerumas; pilvealune päike; udu/sooaur/mälestushämu ikka ja jälle suitsuna kobrutamas... Tinglikud, aga kõnekad kujundid olid needki. (Suitsu sai siiski liiast, üsna lähedal istu-

Oru Pearu (Jassi Zahharov) ja Mäe Andres (Priit Volmer).

des tekkis kuri kahtlus, nagu peaks see ka üleskeerutatud naturaalselt lavatolmu varjama.)

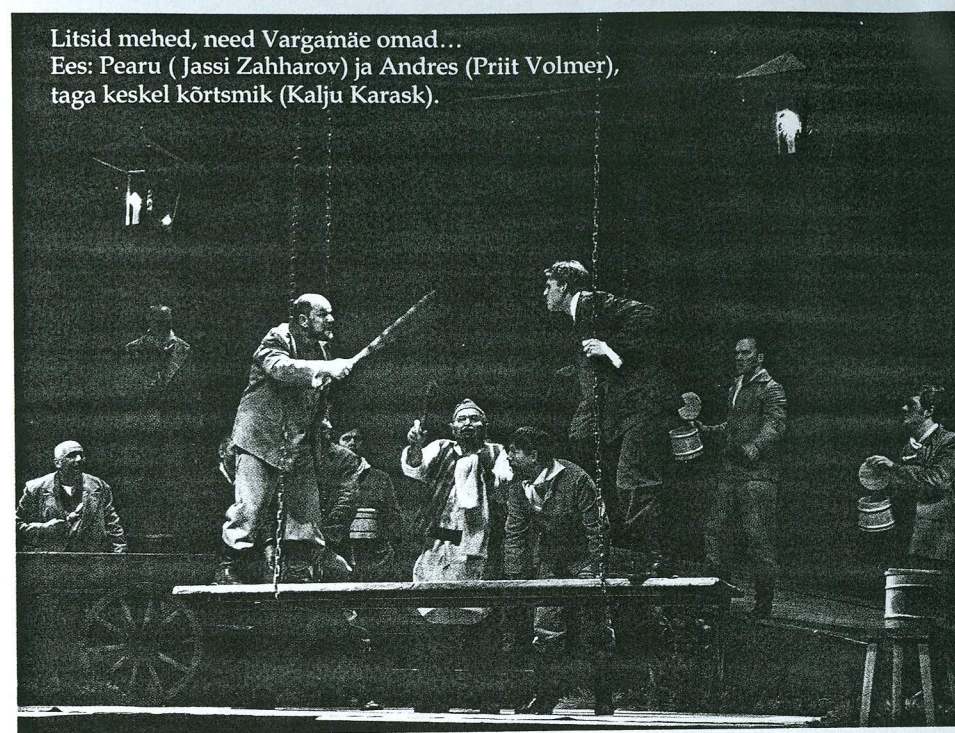
Kõigile norimistele vaatamata oli lavastus sümpaatne. Tol päeval etendusel, mida vaatama juhtusin, õhkus lavalt meeskonnatöö vaimu ja innukat mängurõõmu. Mulle olid tuntud headuse osaliste kõrval avastuslikud ka mitmed noored osatäitjad. Veenev oli tugeva ja jõulise hääle ning sõnakasutusega Andres (Priit Volmer). Lavastuse tähendusväljas ei jäänudki verinoor ja linlikult vibalik, harjumuspärasele nurgelisele stereotüübile mitte vastav Andres oluliselt alla jässakalt jõulisele, päravalt mängitud Pearule (Jassi Zahharov). (Sõnateatris on Pearust enamasti Andrest varjutav hiilgeroll saanud – kui ehk Jaan Toominga Andres A.-E. Kerge eelmises lavastuses välja arvata.) Käesoleva lavastuse protagonistipaar ei sarnane küll väliskujult tavavettekujutusega, aga roolilahnenduslikult pole siiski uuendusi taotletud. Ka teised osatäitjad on üld-

joontes ootuspärased. Neist jäid enim meelde Juss (René Soom) ja noor Andres (Olari Viikholm). Kröödal (Tiiu Laur) ja Maril (nägin Maria Kaisi) on teistest raskemad lavalised ja muusikalised ülesanded (ega Vargamäe naistel eluski kerge olnud!). Nende saatused on praegu usutavalt markeeritud, aga karakterid võiksid erinevamalt, lavastuslikult süvendatumalt välja joonistuda.

Hea, et lavastuse lõpul jäi meile edasimõtlemiseks küsimus: "Mis siis on n?". Kehtigu see siis Vargamäe, Eesti või maailma kohta.

"Estonial" on nüüd oma Vargamäe. Algus on tehtud, Tammsaare vanadnoored on muusikalavale jõudnud, lavastus on esimese etenduskuuga end kehtestanud. Vaidlusi, pooldajaid ja vastalisi sünnitanud (mis on ühele uudisteosele igal juhul tunnustuseks).

Ootamatule žanrile vaatamata kaldub "Vargamäe töö ja õigus" praegu pigem traditsioonilise lahenduse poole. Noorte lahkumise teema kõlas siiski senisest teravamalt. Just lavastuse valda-

Litsid mehed, need Vargamäe omad...
Ees: Pearu (Jassi Zahharov) ja Andres (Priit Volmer),
taga keskel kõrtsmik (Kalju Karask).

Harri Rospu fotod

valt noor koosseis tõi mulle meelde ühe kahekümne viia aasta taguse diplomilavastuse – "Me otsime Vargamäed" (teksti kompositsioon ja lavastus Kaarin Raid, mängis lavakooli VIII lend). Tammsaare sajandijuubeli puhul püüti siis improvisatsioonilise värskusega leida oma suhet kunagistesse veart naistesse-meestesse, proovida ennast vargamäelaste elurollides.

Täna st vastet ja tähendusi Vargamäe tööle ja õigusele peabki iga kord uuesti otsima – eriti võistlevate/võitlevate tödede paljususe ajal. See otsimisprotsess on omamoodi iseväärtus, kui ka leituga päris rahule ei jääda.

P. S. I

Pärast etendust jagati riietehoius ka ihutoidust: "Leiburi" uut "Rukkipala"-leiba. Kena mõte, mõlemale poolele kasulik. Omal kombel sümboolnegi: uudistoode polnud küll see nostalgiliselt

ehtne päris taluleiva päts, aga maitse poolest tuletas toda siiski vähemalt meelde.

P. S. II

Valter Ojakääru juubeli puhul sai nüüd, Tammsaare 125. sünniaastal, "Klassikaraadiost" taas kuulata ooperit "Kuningal on külm" ("Vanemuine", 1967). See oli, kui lühiballett "Poiss ja liblik" välja arvata, meie muusikateatri tänavuseni ainus täismõõtu Tammsaarelavastus. Mitte ei saa aru, miks see vaimukas lugu unustuses on ja seni rahvusoooperisse pole jõudnud? Algupärandidest on ju ikka veel pöud. Muide, kas A.-E. Kergele ei võiks ooperi "Kuningal on külm" lavastamine kontimööda olla?

Kuna teatril ja heliloojal on plaanis lavastus/lavateos sügiseks ümber teha, jääb selle muusikalise külje analüüs ootama uut esietendust sügisel 2003. (Toimetus)

Mäe perenaine Krööd (Tiiu Laur).

Mari (Maria Kaisi) ja Juss (René Soom).